

PROFESSIONAL NUTQIY JANRLARDA IDIOMALAR VA IBORALARNING O'RN

Fatxiddinova Iqboloy Faroxiddin qizi

Andijon viloyati Shahrixon tumani 26-maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17526644>

Annotatsiya. Ushbu maqolada professional nutq janrlarida, ya'ni kasbiy kontekstlarda iboralar va idiomalardan foydalanishni ahamiyati to'g'risida so'z boradi. Bu omillar yordamida fikrlar aniq, tushunarli va to'g'ri yetkazilishi misollar yordamida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: professional nutq janri, idioma, ibora, pragmatik struktura, nutq shakllari.

Annotation. This article discusses the importance of using phrases and idioms in professional speech genres, that is, in occupational contexts. It analyzes how these elements help convey ideas clearly, accurately, and effectively, supported by relevant examples.

Keywords: professional speech genre, idiom, phrase, pragmatic structure, forms of speech.

Professional nutqiy janrlar - ya'ni tibbiy, huquqiy, pedagogik, jurnalistik, texnik va boshqa kasbiy sohalarga oid nutq shakllari — o'zlarining funksional-mavzuviy va kommunikativ xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ushbu janrlarda idiomalar, ya'ni ko'chma ma'noli, barqaror frazeologik birliklar muhim lingvistik vosita sifatida qatnashadi. Idiomalarning professional nutqda qo'llanishi, bir tomondan, tildagi ifoda uslubining boyligini, ikkinchi tomondan, kasb sohiblari orasidagi o'zaro tushunuvchanlik va nutqdagi ixchamlikni ta'minlaydi.

Masalan, jurnalistik matnlarda "ochiq karta bilan o'ynash", "nozik ip ustida yurish", "voqeani ko'z qorachig'iday asrash" kabi idiomalar fikrni obrazli yetkazish vositasi bo'lsa, tibbiy sohada "hayot-mamot masalasi", "yurakni qo'lga olish", "quloq solmoq (organizmga)" kabi birikmalar bemor bilan shifokor o'rtasidagi muloqotni soddalashtiradi. Yuridik matnlarda esa "qonunni aylanib o'tmoq", "qalamga tushmoq", "qonun oldida javob bermoq" kabi iboralar rasmiy hujjatlar va chiqishlarda sodda, ammo ta'sirchan ifodaviylik yaratadi.

Professional janrlardagi idiomalar odatiy uslubdan farqli ravishda kontekstga muvofiq o'zgarishga moyil bo'lib, ular ko'pincha metaforik asosda ishlatiladi. Bu holat ularni semantik jihatdan chuqur va ko'p qirralilikka ega vosita sifatida qadrlash imkonini beradi. Idiomalar, shuningdek, kasbiy identitetni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi, ya'ni har bir soha vakillari o'zlariga xos idiomatik lug'atdan foydalanib, bir-birlarini tez va aniq tushunish imkoniga ega bo'ladi.

Shu bois, professional nutqiy janrlar tarkibida idiomalarning qo'llanishi, birinchi navbatda, nutqiy tajriba, muloqot madaniyati va semantik boyluk belgisi sifatida namoyon bo'ladi. Ular fikrni mantiqiy izchillikda, emotsional ta'sir kuchi bilan ifodalash imkonini yaratadi, professional muloqotni an'anaviy va madaniy asosda barqarorlashtiradi. Masalan:

1. Jurnalistik nutqda idiomalar.

- "Ochig'ini aytganda" - haqiqatni yashirmasdan bildirayotganligini ifodalaydi. Jurnalistning pozitsiyasini kuchaytiradi.

- "So'z o'ynatmoq" - til ustaligini yoki kinoyaviy ohangni bildiradi. Stilistik jihatdan matnni qiziqarli qiladi.

- "Suvdan quruq chiqmoq" - aybdan qutulish, muammoga tortilmaslik ma'nosida qo'llanadi. Tanqidiy maqolalarda ishlatiladi.

2. Tibbiy nutqda idiomalar.

- “Hayot-mamot masalasi” - nihoyatda muhim, hal qiluvchi holat. Kasallik holatlarida ishlatiladi.

- “Ko`zni ochmoq” - real holatni anglash, hushyorlikka kelish. Operatsiyadan keyin yoki tushuntirish jarayonida ishlatiladi.

- “Yuragi siqilmoq” - jismoniy yoki ruhiy holatni bildiradi. Simptom sifatida bemor holatini ifodalaydi.

3. Yuridik nutqda idiomalar

- “Qonun oldida javob bermoq” - jinoyat yoki qonunbuzarlik uchun javobgarlikni anglatadi. Rasmiy chiqishlarda uchraydi.

- “Qilmishni bo`yniga olish” - aybni tan olish ma`nosida. Sud protsesslari bayonida qo`llanadi.

- “Qonunni aylanib o`tmq” - huquqiy cheklovlardan qochish, noqonuniy yo`llarni izlash. Tanqidiy-huquqiy tahlillarda ishlatiladi.

4. Pedagogik nutqda idiomalar.

- “Boshlang`ich nuqtadan chiqmoq” - mavzuni boshlash. Dars jarayonlarida ishlatiladi.

- “Zamonga mos fikrlamoq” - tanqidiy va mustaqil fikrga o`rgatish maqsadida. Pedagogik motivatsiyada qo`llanadi.

- “Aql bilan yondashmoq” - emotsional emas, mantiqiy fikrlash zarurligini bildiradi. O`quvchilarni ongli fikrlashga undaydi.

5. Texnik nutqda idiomalar.

- “Tugmani bosish bilan hal bo`lmaydi” - masala murakkabligini bildiradi. Texnik nosozliklarda ishlatiladi.

- “Sistema ishdan chiqqan” - jismoniy emas, balki tashkiliy yoki kommunikativ muammolarni ham ifodalashi mumkin.

- “Qotib qolgan fikr” - innovatsiyaga qarshi pozitsiyani bildiradi. Muhokamalarda ishlatiladi.

Idiomalar professional nutqiy janrlarda nafaqat stilistik, balki funktsional-pragmatik vazifani ham bajaradi. Ular: mutaxassislararo o`zaro tushunishni soddalashtiradi, og`zaki va yozma nutqni emotsional va obrazli qiladi, ixtisoslashgan matnni o`quvchi yoki tinglovchiga yaqinlashtiradi. Masalan:

“Ba`zi xodimlar bor ishni boshqalarga yuklab, o`zlari esa qo`lni sovuq suvga ham urmaydi”. “Qo`lni sovuq suvga urmaslik” idiomasi mas`uliyatsizlik, loqaydlik holatini bildiradi. Rasmiy tanqidiy tildan foydalanilib, mehnat intizomini ta`minlashga qaratilgan.

“Jinoyat ishlari bo`yicha sudlanuvchi 172-modda asosida qonun oldida javob beradi”. “Qonun oldida javob bermoq” idiomasi qonuniy javobgarlikni bildiradi. Rasmiy-huquqiy janrga xos aniq, sodda va mazmunli ifoda.

“U minbarga chiqqach, og`zidan olov chiqqandek gapirdi — har bir so`zida g`azab va alam bor edi.” “Og`zidan olov chiqdi” idiomasi kuchli emotsional holatni bildiradi. Stilistik boyitish va tasviriylilik maqsadida ishlatilgan.

“Sudlanuvchi oʻz qilgan ishini boʻyniga olib, pushaymonligini bildirdi.” “Qilmishni boʻyniga olish” bu ibora jinoyatni tan olish holatini bildiradi. Rasmiy va aniq yuridik kontekstda ishlatiladi.

“Imtihon oldidan oʻquvchilarning tinkasi quriydi - bu ularning ruhiy holatiga bevosita taʼsir qiladi”. “Tashvishdan tinkasi qurimoq” idiomasi ruhiy charchoqni obrazli yetkazadi. Pedagogik tahlil doirasida emotsional yuklama berilgan.

Tahlil etilgan misollar shuni koʻrsatadiki, professional nutqiy janrlarda idiomatik birliklar muhim stilistik va kommunikativ vazifani bajaradi. Ular nafaqat tilni obrazli va ifodali qiladi, balki matnning emotsional, baholovchan va ijtimoiy-maʼnaviy yuklamasini kuchaytiradi. Bundan tashqari, idiomalar orqali professional nutqga milliy-madaniy rang-baranglik ham kiradi. Chunki ular oʻzbek xalqining tarixiy tajribasi, ijtimoiy qadriyatlari va kollektiv tafakkurini aks ettiradi.

Til birliklari orasida iboralar, xususan qoliplangan ifodalar va idiomatik birikmalar professional nutqiy janrlarning uslubiy tashkil topishida muhim oʻrin egallaydi. Har bir sohaning oʻziga xos kommunikativ talablari mavjud boʻlib, bu talablar matnda qisqa, loʻnda, mazmunan toʻliq va esda qoladigan ifodalarni qoʻllashni zarur etadi. Ana shunday talablar iboralarning faol ishlatilishiga sabab boʻladi. Shuningdek, iboralar nutqni rasmiylik yoki norasmiylik darajasiga moslashtiradi, tinglovchining diqqatini jalb etadi, u yoki bu ijtimoiy-huquqiy holatga baho berish imkonini yaratadi. Ular professional nutqdagi genetik, funksional va stilistik xususiyatlarni ajratishda tilshunoslik uchun ham muhim tahlil obyekti hisoblanadi.

“Deputatning soʻzlariga koʻra, ayrim rahbarlar haligacha koʻzboʻyamachilik bilan shugʻullanmoqda, real islohotlar esa sust bormoqda”. “Koʻzboʻyamachilik qilmoq” bu ibora ijtimoiy tanqidni kuchaytirish uchun ishlatilgan. Mazmunan yolgʻonchilik, soxtalik maʼnosini bildiradi. Jurnalistik janrga xos ekspressivlik va baholovchanlikni oshiradi.

“Ayblanuvchi oʻz qilgan jinoyatini boʻyniga olib, qonun oldida javob berishga tayyor ekanini bildirdi”. “Boʻyniga olish, qonun oldida javob bermoq” ushbu iboralar yuridik nutqda aybni tan olish va javobgarlikni bildiruvchi rasmiy-stilistik vositalardir. Ular yuridik jarayonning mohiyatini aniqlik bilan ifodalashga xizmat qiladi.

“Koʻp yillik stress va xavotir natijasida bemorning tinkasi qurigan, u mutaxassis koʻrigiga muhtoj”. “Tinkasi qurimoq” bu ibora organizmning holatini emotsional-psixologik nuqtayi nazardan tasvirlaydi. Tibbiy janrda bemorning ruhiy holatini obrazli bayon etish uchun ishlatilgan.

Demak, idiomatik birliklar professional nutqiy janrlarning ekspressivligi, uslubiy xilma-xilligi va taʼsirchanligini taʼminlovchi asosiy vositalardan biridir. Ularning maqsadli, kontekstga mos qoʻllanilishi matnning semantik boyligiga, kommunikativ samaradorligiga bevosita taʼsir qiladi. Shu bois, professional nutqni oʻrganishda idiomatik birliklarning funksional-stilistik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish dolzarb ilmiy vazifalardan hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, iboralar professional nutqiy janrlarning semantik va pragmatik strukturasini shakllantiruvchi asosiy til vositalaridandir. Ularning qoʻllanishi nafaqat uslubiy rang-baranglikni taʼminlaydi, balki ijtimoiy muomala samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. -Т.:Шарқ., 2002. 8.Седов К.Ф. Дискурс и личность. – М.: Лабиринт, 2004.
2. Шмелёва Т.В. Модель речевого жанра // Жанры речи. – Саратов: Колледж,1997.
3. Деметьев В.В. теория речевых жанров. -Москва: Знак, 2010.
4. Miller, Carolyn R. (2015). "Genre Change and Evolution." In N. Artemeva & A. Freedman (Eds.), *Genre Studies around the Globe: Beyond the Three Traditions* (pp.154–185). Edmonton, AB: Trafford Publishing.